

Віктор Шевчук,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8058-3071>

ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА

Досліджено актуальні проблеми засобів криміналістичної тактики, їхні поняття та системи. Проаналізовано сучасні тенденції та наукові підходи у криміналістиці щодо вивчення засобів криміналістичної тактики. Розглянуто сучасне розуміння поняття засобів криміналістичної тактики, запропоновано його визначення із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці. Зазначено, що поняття «засоби криміналістичної тактики», яке застосовується сьогодні у криміналістиці, має збиральний та узагальнювальний характер, відображаючи комплексність і багатофункціональність розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду. Визначено основні інноваційні напрямки досліджень і проблеми використання засобів криміналістичної тактики у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність.

Обґрунтовано, що одним із найбільш важливих завдань розвитку криміналістики є удосконалення системи засобів криміналістичної тактики з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики та розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах юридичних практик (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, розшукової, детективної та ін.). Застосування засобів криміналістичної тактики має охоплювати усі види діяльності, що враховує тенденцію інтеграції наукових знань, застосування і запровадження міждисциплінарних наукових розробок та їхнє активне використання у юридичній практиці. Зазначено, що розробок потребують проблеми дослідження традиційних і нових засобів криміналістичної тактики як-то: тактичний прийом; тактична рекомендація; тактична комбінація; тактика слідчої (розшукової) дії; тактика негласної слідчої (розшукової) дії; тактика судової дії; тактика організації та проведення тактичних операцій та ін. Сформульовано систему засобів криміналістичної тактики, наукові підходи і пропозиції щодо вирішення досліджуваних проблем, визначено інноваційні напрямки розвитку.

Ключові слова: криміналістична тактика, засоби криміналістичної тактики, інновації у криміналістичній тактиці, межі застосування криміналістичної тактики, нові засоби криміналістичної тактики.

Шевчук В.

Средства криминалистической тактики: понятие и система

Исследовано актуальные проблемы средств криминалистической тактики, их понятия и системы. Анализируются современные тенденции и научные подходы в криминалистике, посвященные исследованию средств криминалистической тактики. Рассматривается современное понимание понятия средств криминалистической тактики, предложено его определения с учетом традиционных и инновационных подходов в криминалистической науке. Отмечается, что понятие «средства криминалистической тактики», которое применяется сегодня в криминалистике, носит собирательный и обобщающий характер, отражает комплексность и многофункциональность разработки и использования средств достижения целей расследования и судебного разбирательства. Определены основные инновационные направления исследований и проблемы использования средств криминалистической тактики в правоприменительной деятельности, обеспечивающие ее эффективность и результативность.

Обосновывается, что одним из самых важных задач дальнейшего развития криминалистики является совершенствование существующей системы средств криминалистической тактики ввиду появления, развитие и современное состояние отдельных инновационных направлений этой области криминалистики и расширение границ применения средств криминалистической тактики в различных видах юридических практик (следственной, судебной, прокурорской, адвокатской, розыскной, детективной и др.). Отмечается, что дальнейших разработок требуют проблемы исследования традиционных и новых средств криминалистической тактики как: тактический прием; тактическая рекомендация; тактическая комбинация; тактика след-

ственного (розыскного) действия; тактика негласной следственной (розыскной) действия; тактика судебного действия; тактика организации и проведения тактических операций и др. Сформулировано систему средств криминалистической тактики, научные подходы и предложения по решению исследуемых проблем, определены инновационные направления развития.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, средства криминалистической тактики, инновации в криминалистической тактике, границы применения криминалистической тактики, новые средства криминалистической тактики.

Shevchuk V.

Means of criminalistic tactics: concept and system

The article is devoted to the study of current problems of criminalistic tactics, their concept and system. The modern tendencies and scientific approaches in criminalistics devoted to research of means of criminalistic tactics are analyzed. The modern understanding of the concept of means of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. It is noted that the concept of «means of criminalistic tactics», which is used today in criminalistics, is collective and generalizing, reflecting the complexity and versatility of the development and use of means to achieve the objectives of investigation and trial. The main innovative directions of research and problems of use of means of criminalistic tactics in law enforcement activity which provide its efficiency and effectiveness are defined. The interrelation of means of criminalistic tactics with practice, modern achievements of science and technology, tendencies of development of criminalistics and other sciences is traced, their innovative character is noted.

It's substantiated that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the existing system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of some innovative areas of criminalistics and expand the application of criminalistic tactics in various legal practices (investigative, judicial, prosecutorial, lawyer, search, detective, etc.). Research of new means of criminalistic tactics largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in this field of knowledge. The use of criminalistic tactics should cover all types of activities, taking into account the trend of integration of scientific knowledge, application and implementation of interdisciplinary research and their further active use in legal practice.

It is noted that further development requires the study of traditional and new means of criminalistic tactics such as: tactical admission; tactical recommendation; tactical combination; tactics of investigative (search) action; tactics of unspoken investigative (search) action; tactics of judicial action; tactics of organizing and conducting tactical operations, etc. Means of criminalistic tactics that are actually real used and potentially designed to achieve the objectives of criminal justice form a "tactical arsenal" of investigator, detective, prosecutor, operatives, lawyer, judge (court), which allows them to successfully solve tactical problems that arise at each stage criminal proceedings, taking into account the peculiarities of the event being investigated or considered in court, investigative and judicial situations, determinant factors influencing the choice and expediency of the use of certain types of tactical means or their system, etc. The system and main functions of criminalistic tactics, scientific approaches and proposals for solving the researched problems are formulated, innovative directions of development are determined.

Keywords: criminalistic tactics, means of criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new means of criminalistic tactics.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях пріоритетними напрямками досліджень у криміналістиці є інновації у криміналістичній тактиці, що потребує необхідність підвищення ролі практичного спрямування наукових розробок цієї проблематики, активізації розроблення та застосування ефективних засобів криміналістичної тактики у практичній діяльності, суттєво посилити її практико-прикладну функцію. Сьогодні особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок інноваційних продуктів, її прагматична орієнтація на вирішення важливих практичних завдань, оскільки криміналістика є потужним джерелом ефективних змін, підвищення якості та результативності практичної діяльності, її оптимізації. Не випадково австрійський учений, судовий слідчий Ганс Грос, як незмінну мету криміналістики називав «практичну» мету криміналістики, визначивши її як прикладну науку про релігійності кримінального права, і вказавши, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де встановлюють, у який саме спосіб вчиняються злочини, як досліджувати ці способи та розкривати їх, якими були мотиви вчинення такого, які завдання ставилися – про все це нам не говорить ані кримінальне право, ані процес, це становить предмет криміналістики [12, с. 8].

У цьому плані слушним є зауваження Р. С. Белкіна, який наголошував, що криміналістика різко збільшує свій науковий потенціал і підвищує практичну ефективність в умовах «інформаційного вибуху» [7, с. 17, 68–91]. Такий напрямок наукових досліджень у криміналістиці має бути пов'язаний із створенням

відповідного науково-методичного забезпечення використання ефективних і дійових засобів, методів та прийомів криміналістичної тактики, активізації діяльності щодо створення інноваційних криміналістичних продуктів тактико-криміналістичного спрямування, впровадження та практичного їх застосування у правозастосовній діяльності.

Вбачається, що криміналістична тактика за свою історію пройшла тривалий і непростий шлях й на сьогодні становить сформовану систему наукових знань, вона виступає інтелектуальним ядром криміналістики і є її логіко-психологічною основою [34, с. 3]. Криміналістична тактика та її засоби мають інноваційний характер та розвиваються за інноваційним сценарієм. Як зазначає В. Ю. Шепітько, засоби криміналістичної тактики не є застиглими, вони мають різні вияви і відрізняються динамічністю. Створення, розробка і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їхнє удосконалення, впровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування [33, с. 174].

З огляду на викладене сьогодні доволі важливими постають проблеми дослідження тенденцій розвитку криміналістичної тактики, її сучасного розуміння та перспектив подальших наукових пошуків, розроблення інноваційних напрямків розвитку, активізації можливостей створення інноваційних продуктів у цій галузі криміналістики, дослідження поняття засобів криміналістичної тактики, її системи та інші питання, які зараз у криміналістиці є не доволі розробленими, недослідженими та потребують поглибленого аналізу та висвітлення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем криміналістичної тактики здійснили відомі вчені-криміналісти, які звертались до розроблення та дослідження окремих теоретико-методологічних проблем криміналістичної тактики: Л. Ю. Ароцкер, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеева, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, А.В. Дулов, В. А. Журавель, А.В. Іщенко, В. І. Комісаров, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, Ю.В. Черноус, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін. Приділялася й певна увага безпосередньо дослідженню криміналістичних проблем засобів криміналістичної тактики (В. П. Бахін, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін.). Водночас визначення поняття засобів криміналістичної тактики, розгляд їхньої системи, ролі та призначення у боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах змагального процесу на сьогодні не достатньо вивчені й потребують наукового обґрунтування.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю проведення аналізу сучасних тенденцій та наукових підходів сучасного розуміння поняття засобів криміналістичної тактики із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці. Одним із найбільш важливих завдань розвитку сучасної криміналістики є удосконалення системи засобів криміналістичної тактики з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики та розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, розшукової, детективної та ін.). Актуальними сьогодні є проблеми розроблення системи засобів криміналістичної тактики, їхньої ролі та функціонального призначення. З огляду на вказані обставини проблематика, що розглядається, належить до актуальної, необхідної та перспективної.

Мета статті – проаналізувати та дослідити окремі дискусійні проблеми поняття «засобів криміналістичної тактики», визначити традиційні та інноваційні підходи до їх розуміння і формування системи таких засобів, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики. Сучасний стан розвитку криміналістичної тактики обумовлює потребу в дослідженні й висвітленні ролі та функціонального призначення засобів криміналістичної тактики, їх інноваційного характеру. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної тактики та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку та формування криміналістичної тактики характеризуються розробкою її теоретико-методологічних основ. Сьогодні предметом цілеспрямованого і поглибленого вивчення є діяльність слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження в сучасних умовах змагального процесу і протидії виконанню кожним із них своєї процесуальної функції. Для таких реальних умов та потреб практики і розробляються відповідні тактичні засоби роботи слідчого, детектива, адвоката, прокурора, судді (судду) та інших учасників процесу, які складають «тактичний арсенал» їх діяльності. Як слушно зазначає І. І. Когутич системне, поглиблене вивчення тактики як діяльності, спрямованої на запобігання та подолання протидії при процесуальному дослідженні злочинів, дають можливість розв'язання важливих завдань кримінального судочинства шляхом викорис-

тання ефективних засобів криміналістичної тактики. Вирішенню цих проблем присвячені дослідження теорії слідчих ситуацій, а також перспективні праці у галузі тактичних операцій, що розглядаються як сукупність слідчих дій, тактичних прийомів та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на досягнення певного локального завдання розслідування злочину (наприклад, тактичні операції «затримання на гарячому», «перевірка алібі», «перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні злочину» тощо) [21, с. 338].

Вбачається, що практичне досягнення цілей досудового розслідування та судового розгляду здатні забезпечити засоби такої діяльності (слідчої, розшукової, детективної, експертної, прокурорської, адвокатської, судової та ін.). При цьому застосування засобів кримінального провадження має бути підпорядковано загальним закономірностям здійснення будь-якого виду діяльності та спрямовано на підвищення ефективності та результативності отримання наміченого результату. В системі усіх засобів розслідування та судового розгляду особливе значення набувають засоби криміналістичної тактики як певний різновид усіх засобів кримінального провадження. У зв'язку із цим, важливо зауважити, що засоби криміналістичної тактики, які реально використовуються та потенціально призначені для досягнення завдань кримінального судочинства у своїй сукупності утворюють систему, яка являє собою своєрідний «тактичний арсенал» слідчого, детектива, прокурора, оперативних працівників, адвоката, суді (судду), що дозволяє їм успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному із етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події, що розслідується або розглядається в суді, слідчих та судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір і доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів або їх системних утворень тощо.

Водночас, вивчення та аналіз літератури, судово-слідчої практики, виявляє низку суттєвих проблем при використанні засобів криміналістичної тактики практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, а нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, а у багатьох випадках з відсутністю у них необхідних знань, умінь та практичних навичок по застосуванню таких засобів. Як вбачається, у дослідженні цієї проблематики нині є багато дискусійних та невирішених питань, що потребують спеціального вивчення та свого розв'язання.

Крім цього, актуальною нині є також необхідність створення системи засобів криміналістичної тактики, визначення ролі та функціонального призначення як кожного із них, так і при їх комплексній реалізації, тобто виникає потреба в активізації розробок організаційних і тактичних засад проведення тактичних комбінацій та тактичних операцій та ін. У цьому плані, правильно зазначав С. Ю. Якушин, що у сучасній практиці наявних тактичних засобів на сьогодні недостатньо, що потребує розробку нових та удосконалення існуючих тактико-криміналістичних засобів. При цьому важливо забезпечити ще одну важливу умову їх ефективного застосування у практичній діяльності, зокрема, необхідно, щоб суб'єкти, у яких є право та можливість їх використання, обов'язково мали необхідні знання та володіли практичними навичками по їх застосуванню і були здатні вміло оперувати такими засобами [38, с. 204-205]. Крім цього, перспективним напрямом розвитку криміналістичної тактики є адаптація її досягнень до сьогоденних і майбутніх змін кримінального процесуального законодавства, а також відповідності міжнародним (європейським) стандартам. Кримінально-процесуальний закон визначає форми та можливості використання її засобів у процесуальних рамках і за умов, встановлених законом, у першу чергу, тактики проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій [21, с.339], це у свою чергу потребує подальших наукових досліджень та впроваджень у практику.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики, які умовно можна поділити на три наукових підходи.

До першої групи відносяться науковці (В. П. Бахін, В. С. Кузмічов та ін.), які при розгляді засобів криміналістичної тактики звужують їх розуміння, відносять такі засоби лише до слідчої діяльності або називають лише окремі їх різновиди, не враховуючи важливих засобів криміналістичної тактики, які сьогодні є у криміналістиці та активно застосовуються у практичній діяльності. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються [4, с. 17]. В. Ю. Шепітько не погоджується з цією позицією і слушно зазначає, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Крім того, важливо враховувати, що засобами криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін. [34, с. 26]. Більше того, традиційне визначення та структура криміналістичної тактики у більшості підручників із криміналістики,

на наш погляд, не цілком відповідають сучасному рівню розвитку криміналістики та її предмета. Аналіз криміналістичних джерел свідчить про те, що нерідко у навчально-методичній літературі науковці обмежуються розглядом лише загальних положень криміналістичної тактики та висвітленням тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій [23; 25; 28], тобто проблемами слідчої тактики, що реально не відбиває повний зміст і структуру цього розділу.

Друга група науковців (І. І. Когутич, О. Я. Баєв та ін.) значно розширюють розуміння засобів криміналістичної тактики. Так, заслуговує на увагу та потребує деяких уточнень точка зору І. І. Когутича, який зазначає що засоби криміналістичної тактики – це знаряддя праці, за допомогою яких особа, у провадженні якої перебуває справа, вирішує тактичні завдання розслідування злочинів чи вирішення справи в суді, тобто це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності. У рамках дослідження, науковцем пропонується поділяти засоби криміналістичної тактики на дві групи: 1) криміналістичні засоби, що містяться в законі, – основні (слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо); 2) допоміжні криміналістичні засоби (тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактична (криміналістична) рекомендація, тактичне рішення [20, с. 297-298]. Як вбачається, у даному випадку простежується значне розширення розуміння засобів криміналістичної тактики, коли поряд із тактичними прийомами, тактичними комбінаціями, тактичними операціями, тактичними рекомендаціями, тактичними рішеннями, науковець додатково ще й відносить криміналістичні засоби, що містяться в законі, зокрема – слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо.

На наш погляд, такий підхід протирічить сучасному розумінню тактичних засобів у криміналістичній тактиці, має місце змішування понять «засоби криміналістичної тактики» і «криміналістичні засоби розслідування». У зв'язку із цим, слушним є зауваження В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, які зазначають, що викликає певне заперечення віднесення слідчих (розшукових) дій до розряду тактичних засобів. Навпаки, всі існуючі тактичні засоби, і насамперед прийоми та рекомендації, реалізуються в межах проведення слідчих дій, і вже з цієї причини самі слідчі дії не можуть розглядатися як засоби криміналістичної тактики. Усе ж таки треба виходити з того, що слідчі дії – це передусім передбачений законом процесуальний інструментарій доказування [36, с. 187].

Дійсно, слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи, як пропонує І. І. Когутич, є засобом збору доказової й іншої інформації та процесуальним (непроцесуальним) інструментарієм доказування. Очевидно, на нашу думку, більш правильно було б говорити у даному випадку про тактику слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових та інших процесуальних (та непроцесуальних) дій та заходів, тактичні основи яких можуть виступати як засоби криміналістичної тактики, або іншими словами тактико-криміналістичні засоби. Іншої позиції дотримується О. Я. Баєв, який вказував, що із врахуванням процесуальної функції слідчого і його соціальної ролі у кримінальному провадженні є очевидним, що засоби попередження і вирішення слідчих конфліктів можуть бути лише двох видів – процесуальні і криміналістичні. На думку науковця, підкреслюючи існування процесуальних засобів, законодавче закріплення окремих тактичних засобів не змінює їх змісту (способу раціонального використання тих чи інших закономірностей виникнення, збирання, дослідження і оцінки доказів або окремих їх проявів). Воно лише наділяє тактичні засоби, які являються оптимальними для всіх ситуацій розслідування, у процесуальну форму [2, с. 216].

Третя група науковців пропонують розглядати в якості тактичних засобів криміналістичної тактики, які є незавжди необґрунтованими, а інколи взагалі протирічить сучасному розумінню засобів криміналістичної тактики. Так, Ж. В. Удовенко стверджує, що останнім часом криміналістична тактика поповнилась такими новими тактичними засобами, як «тактична операція», «тактична комбінація», «тактичне рішення», «слідча ситуація», «психологічна засідка», «слідча хитрість» (курсив автора – В. Шевчук) тощо, які збагачують мову і зміст криміналістичної тактики як галузі криміналістичних знань [28, с. 133]. Як вбачається, на наш погляд, віднесення науковцем до нових тактичних засобів, як автором стверджується, «психологічної засідки» та «слідчої хитрості» є необґрунтованим і таким що протирічить сучасному розумінню засобів криміналістичної тактики, тому виділяти їх у системі засобів криміналістичної тактики вбачається недоцільним і помилковим.

Як зазначає І. І. Когутич, дослідження у галузі криміналістичної тактики характеризується також зверненням уваги вчених до розробки «нетрадиційних методів розслідування»: можливостей використання в розслідуванні теорії та практики біоритмології, гіпнології, поліграфології тощо. Їх поява обумовлена потребами практики розслідування злочинів у складній криміногенній обстановці [21, с. 339]. На нашу думку, варто зауважити, що аналіз практики та літератури свідчить про певну дискусійність, проблемність

та недопустимість застосування в теорії та практиці розслідування злочинів біоритмології та гіпнології та інших «нетрадиційних» методів розслідування, акцентуючи і відмічаючи увагу на ненауковості та необґрунтованості використання таких «псевдозасобів та методів» у практиці досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень.

В деяких криминологічних джерелах зустрічається спроба уникнути застосування терміну і поняття засобів криминологічної тактики, замінюючи та називаючи їх «елементи криминологічної тактики». Так, Є. В. Пряхін до основних елементів криминологічної тактики відносить такі: а) тактичний прийом; б) тактична рекомендація; в) тактична комбінація; г) тактична операція д) тактичний ризик [6, с. 147-155]. Більше того, аналізуючи весь розділ, присвячений загальним положенням криминологічної тактики та тактичним основа проведення окремих слідчих (розшукових) дій, на жаль, ми не зустрічаємо взагалі використання терміну «засоби криминологічної тактики».

На наш погляд, такий підхід є невиправданим та помилковим, оскільки підміна понять та неоднозначне їх тлумачення у криминологічній науковій та навчальній літературі не сприяє науковому вирішенню дискусійних проблем, уніфікації та стандартизації термінології криминології взагалі і криминологічної тактики, зокрема. У зв'язку із цим, важливо враховувати, що заміна одного терміну іншим у криминології або введення в науковий обіг нового терміна, запозиченого з іншої галузі знань, для позначення існуючих у криминології понять, як правильно зазначає Р. С. Белкін, допустимо лише у наступних випадках: 1) коли цей термін означає новий аспект розгляду старого поняття, тобто по суті появляється нове визначення (в іншому аспекті, під іншим кутом зору) об'єкта; 2) коли новий термін правильніше і повніше відображає визначення поняття, які застосовуються у криминологічній науці. У даному випадку новий термін замінює раніше вживані; 3) коли відбувся розділ поняття, яке позначалося попереднім терміном, і воно уже не відображає усього поняття в цілому. У даному випадку для позначення відокремленої частини поняття вводиться новий термін, а старий застосовується для позначення частини поняття, яка залишилася [8, с. 275]. Отже, з огляду на викладене, на наш погляд, на сьогодні вельми актуальною є проблема уніфікації, стандартизації та кодифікації криминологічних термінів і встановлення єдиних формулювань, що стосується зокрема поняття і терміну «засоби криминологічної тактики».

У свою чергу Ю. М. Чорноус зазначає, що засоби криминологічної тактики – це засоби досягнення поставлених завдань у діяльності із досудового розслідування та судового розгляду, які відносяться до сфери криминологічної тактики [23, с. 288]. Як вбачається, при такому визначенні поняття криминологічної тактики спостерігається певна тавтологія, визначаючи «засоби» як «засоби» і при цьому постає питання: вирішення яких завдань у діяльності із досудового розслідування та судового розгляду здійснюють такі засоби (хоча далі є уточнення «які відносяться до сфери криминологічної тактики»). Крім цього, незрозуміло чому не має у цьому визначенні прив'язки саме до тактичних завдань, якщо мова йде про засоби власне криминологічної тактики і т. д.

У цьому плані правильною є позиція М. Й. Вільгушинського, який, досліджуючи роль та значення засобів криминологічної тактики у судовому слідстві, слушно обґрунтовує розширення меж застосування засобів криминологічної тактики і звертає увагу на необхідність виокремлення, поряд із тактичним прийомом, тактичною рекомендацією, тактичною комбінацією, ще одного важливого засобу криминологічної тактики – тактики судової дії. Як зазначає науковець, у процесі судового слідства проведення судових дій свідчить про те, що під час підготовки та їх реалізації вони взаємопов'язані поміж собою і мають здійснюватися з урахуванням доцільної послідовності і з застосуванням тактичних правил. У даному випадку можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криминологічної тактики [10, с. 6-7]. На наш погляд, такий підхід є логічним та обґрунтованим, тому вважаємо, що поряд із тактикою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних (та непроцесуальних) дій та заходів, тактика судових дій, як важливий тактико-криминологічний засіб, має обов'язково входити у систему засобів криминологічної тактики, а розроблення їх тактичних основ мають стати одним із пріоритетних напрямків криминологічних досліджень у цій царині знань.

Заслужують на увагу дослідження проблем співвідношення засобів криминологічної тактики і тактичних засобів розслідування окремих видів злочинів. Так, В. В. Тіщенко зазначає, що окремі положення спеціальної криминологічної літератури вказують, що до системи тактичних засобів розслідування належать: 1) слідчі дії; 2) тактичний прийом; 3) тактична комбінація; 4) тактична операція; 5) тактика розслідування; 6) тактика взаємодії; 7) тактична рекомендація; 8) тактичні правила. Зокрема, тактика розслідування – система тактичних засобів і тактичних рішень, що вибирає й запроваджує слідчий. Тактика розслідування повинна забезпечити оптимальні умови й передбачати найбільш раціональні засоби вияв-

лення, фіксації, вилучення, дослідження та використання доказів. Тактика розслідування спрямована на вирішення проміжних, локальних завдань на певному етапі розслідування, розв'язання яких веде до поступового вирішення стратегічних завдань розслідування загалом [24, с. 243-246].

Досліджуючи цю проблематику І.К. Гришко правильно акцентує увагу, що тактичні засоби розслідування, розроблені криміналістичною наукою, мають бути придатними для застосування суб'єктами досудового розслідування у їх практичній діяльності щодо з'ясування обставин злочинних діянь. Крім цього, тактичні засоби розслідування сконструйовані для конкретної ситуації, застосування яких має бути оптимальним і ефективним. Такий тактичний інструментарій слідчого (детектива), має вагомим практичне значення, оскільки спрямований на вирішення тактичних завдань розслідування і є вузькоспеціалізованим і пов'язаним із розслідуванням конкретних злочинів. Більше того, вони розроблюються і адаптуються під методику розслідування окремого виду злочину, що дозволяє успішно вирішувати тактичні завдання та досягати бажаного кінцевого результату. Це зумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок теоретико-методологічних проблем застосування тактичних засобів розслідування у криміналістиці, які мають важливе теоретичне й практичне значення у боротьбі із злочинністю [14, с. 11-15].

Виходячи з викладеного, одним із нагальних завдань теоретичної розробки проблематики використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце і взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття і тільки тоді безпосередньо приступити до наукової розробки проблеми. Нехтування цим правилом призводить лише до плутанини, а іноді змушує «відкидати» вже наявний досвід теоретичних і прикладних досліджень і починати розгляд тих чи інших питань буквально з початку, із першооснов [1, с. 3]. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «засоби криміналістичної тактики», аналіз його сучасного розуміння, структури і системи, співвідношення «частинок» і компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного, системно-структурний аналіз тощо.

Для позначення тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактико-криміналістичні засоби» [19, с. 39-57], «тактичні засоби» [37], «організаційно-тактичні засоби» [36], «криміналістичні засоби» [16], «засоби криміналістичної тактики» [32; 34] та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту. У зв'язку із цим О. Ю. Головін зазначає, що, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних тактичних засобів немає до цього часу, так само як і немає єдиного напрямку їх систематизації [15, с. 215].

Досліджуючи поняття «засоби криміналістичної тактики», необхідно звернутися до тлумачного словника сучасної української мови, в якому «засіб» визначається як якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь або до досягати чогось; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [11, с. 329]. Як правильно зазначав М. В. Салтевський, поняття «засіб» як елемент тактичної діяльності представляється обов'язковим при визначенні предмета науки криміналістики взагалі і у тому числі й криміналістичної тактики [27, с. 153]. У свою чергу Д. М. Лозовський уточнює, що засоби дають можливість суб'єкту діяльності (у даному випадку суб'єкту розслідування і судового розгляду) вирішити такі завдання, які він не може вирішити, використовуючи тільки свої власні якості – фізичні та розумові. Тобто, використання різноманітних засобів збільшує власні можливості суб'єкта його застосування, підвищує ефективність такої діяльності [26, с. 70].

Враховуючи комплексний підхід до дослідження засобів криміналістичної тактики, варто враховувати зауваження науковців, які зазначають, що криміналістичні засоби у боротьбі із злочинністю мають включати у себе весь спектр науково обґрунтованих прийомів, способів, рекомендацій і технічного обладнання, застосовуваних до розкриття, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень [29, с. 7]. М. В. Салтевський зазначав, що для розуміння сутності «засобу» необхідно враховувати та аналізувати його синонімічні терміни: прийом, спосіб, пристосування, знаряддя. Прийом і спосіб – поняття, як розкривають інтелектуально-функціональну сторону засобів діяльності. У свою чергу, пристосування і знаряддя – засоби дії (знаряддя праці), що вказують на предметно-матеріальну сторону діяльності. Враховуючи викладене, на його думку, засоби діяльності – це прийоми, способи, знаряддя праці, пристосування, інструменти, за допомогою яких суб'єкт здійснює вплив на предмет праці в цілях його пізнання і перетворення [27, с. 151].

У криміналістичних джерелах по різному визначають поняття засобів криміналістичної тактики, тактико-криміналістичних засобів, організаційно-тактичних засобів та ін. Так, І. І. Когутич зазначає, що

засоби криміналістичної тактики – це знаряддя праці, за допомогою яких особа, у провадженні якої перебуває справа, вирішує тактичні завдання розслідування злочинів чи вирішення справи у суді, тобто це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності [20, с. 297]. П. Д. Біленчук зазначає, що засоби криміналістичної тактики – це власне знаряддя праці, за допомогою яких слідчий вирішує тактичні завдання розслідування злочинів. Це – засоби його процесуальної, непроцесуальної та організаційної діяльності. Оскільки розслідування є процесуальною діяльністю, закон визначає засоби, якими користується слідчий коли збирає, закріплює, досліджує та використовує в доказуванні інформацію. Згідно з законодавством до них належать: слідчі дії; оперативно-розшукові заходи; відібрання пояснень; витребування документів; призначення відомчої ревізії [5, с. 216].

У свою чергу О. С. Князьков пропонує термін «тактико-криміналістичні засоби» і визначає його як науково-сконструйовані, пошуково-пізнавальні моделі, відображаючи закономірності злочину і діяльності щодо його розкриття і розслідування, які включають: слідчу ситуацію; криміналістичну характеристику злочину; слідчу версію; тактичне завдання; тактичне рішення; планування [18, с. 13-14]. В. Ю. Шепітько і В. А. Журавель використовують термін «організаційно-тактичні засоби», під якими науковці розуміють оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних) та тактичних прийомів, які при комплексному їх застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях [36, с. 188].

Отже, як бачимо, вивчення та аналіз криміналістичної літератури свідчить про існування різних наукових підходів до розуміння засобів криміналістичної тактики. Поняття «засоби криміналістичної тактики», яке застосовується у спеціальній літературі, носить збиральний характер, відображаючи комплексність і багатофункціональність розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду. Даним поняттям позначають будь-які засоби, дії, заходи незалежно від того, чи мають вони інтелектуально-предметну, чи інтелектуально-діяльнісну сутність, чи розглядаються як способи поведінки суб'єктів кримінального провадження слідчого) і яким є механізм їх впливу і т.д. [30, с. 59]. Під засобами у широкому розумінні, по-перше, різні прийоми, способи, методи, правила застосування приборів, обладнання, інструментів та ін. [13, с. 7-10]; по-друге, прийоми, тобто способи дії або лінія поведінки слідчого при збиранні, дослідженні, оцінці та використанні доказів (тактико-криміналістичні або тактичні засоби) [3, с. 18]. Слід відмітити, що таке широке розуміння змісту засобів здійснення діяльності з розслідування злочинів не протирічить семантичному значенню слова «засоби», яке часто використовується у якості синоніма зі словами «прийом», «спосіб дії», «метод» і т.д., що призводить до різного розуміння засобів криміналістичної тактики та їх використання у різноманітних значеннях.

З огляду на викладене, на наш погляд, для з'ясування сутності та визначення поняття засобів криміналістичної тактики необхідно враховувати наступні положення.

По-перше, засоби криміналістичної тактики - це певні інструменти тактико-криміналістичного спрямування, якими користується слідчий, детектив, прокурор, оперативний працівник, адвокат, суддя (суд), застосування яких дозволяє їм успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному із етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події злочину, що розслідується або розглядається в суді, слідчих та судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір і доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів або їх системи та інші важливі обставини. Такий тактичний арсенал суб'єктів кримінального провадження спрямований на успішне і ефективне вирішення тактичних завдань та сприяє підвищенню якості та результативності досудового розслідування і судового провадження, суттєво оптимізує такий процес. Засоби криміналістичної тактики передбачають вирішення тактичних завдань у процесі досудового розслідування, а також в ході судового розгляду, тому включають також і тактику судових дій і тактичні рекомендації щодо їх організації, проведення та подальшої реалізації. При цьому враховуються усі види діяльності (слідчої, детективної, прокурорської, адвокатської, експертної, судової та ін.).

По-друге, поняття та роль засобів криміналістичної тактики необхідно розглядати як системне утворення, яке тісно пов'язане із засобами криміналістичної техніки, засобами криміналістичної методики і в свою чергу є одним із напрямків застосування криміналістичних знань, а саме врахування техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного аспектів, враховуючи їх тісний взаємозв'язок та взаємовпливи один на одного, що зумовлює їх сталий розвиток та перспективи формування та застосування у практичній діяльності органів правопорядку. У зв'язку із цим, правильно зазначається, що традиційно у криміналістиці виділяють три напрями виявлення розроблення та запрова-

дження інноваційних розробок – техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів [9, с. 50].

По-третє, поняття засобів криміналістичної тактики необхідно розглядати у взаємозв'язку із криміналістичним забезпеченням досудового розслідування та судового розгляду, як один із складових такого забезпечення. При цьому слід враховувати, як зазначається у літературі, важливою ознакою, яка становить фундамент поняття «криміналістичне забезпечення досудового розслідування» є упредмеченість, сутність якої полягає в тому, що в практичну діяльність слідчих органів мають бути надані засоби, які відповідають специфіці цієї діяльності і задовольняють її потреби. У зв'язку із цим, у криміналістичній літературі поняття засоби розглядається у двох аспектах: 1) передбачені законом дії, які здійснюються в кримінально-процесуальній або оперативно-розшуковій формі з метою встановлення інформації в процесі пізнавальної діяльності з розкриття злочину; 2) знаряддя (інструментарій), які застосовуються в межах передбачених дій для підвищення їхньої ефективності і забезпечення результативності. У цю групу входять не тільки технічні пристосування, а також розроблені криміналістикою спеціальні методики, тактичні прийоми і різного спрямування методичні рекомендації. Крім цього, засоби криміналістичного забезпечення поділяються на: а) науково-технічні засоби; б) організаційно-тактичні засоби; в) методико-криміналістичні засоби; г) інформаційні засоби; ґ) попереджувально-профілактичні засоби. Отже, упредмеченість, як ознака криміналістичного забезпечення свідчить про пряме, безпосереднє відношення розроблених і запропонованих засобів специфіці слідчої діяльності особливостям відкриття та здійснення кримінального провадження [17, с. 284-285]. Як бачимо, мова тут йде про «організаційно-тактичні засоби» – тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції, тобто, на думку науковця, до таких засобів слід відносити лише засоби криміналістичної тактики організаційно-тактичного спрямування (тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції), при цьому залишаючи поза увагою тактичну рекомендацію, тактику слідчої (розшукової) дії, тактику негласної слідчої (розшукової) дії; тактику судової дії та ін. Крім цього, з огляду на викладене, важливою суттєвою ознакою засобів криміналістичної тактики є їх упредмеченість. Ці положення у повній мірі відносяться і до засобів криміналістичної тактики як одного із напрямків криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

По-четверте, засоби криміналістичної тактики необхідно розглядати із урахуванням комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів, тому, на наш погляд, у визначенні поняття цієї криміналістичної категорії необхідно врахувати два важливі аспекти. З одного боку, засоби криміналістичної тактики мають враховувати тактичні рекомендації щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, судду (судді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. З іншого боку, засоби криміналістичної тактики також мають враховувати тактичні рекомендації щодо тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини.

П'яте, поняття засобів криміналістичної тактики має збиральний характер і відображає комплексність та багатофункціональність можливостей розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду за допомогою засобів тактико-криміналістичного спрямування. Даним поняттям позначають оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені у тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, тактичних комбінаціях та тактичних операціях незалежно від того, чи мають вони інтелектуально-предметну, чи інтелектуально-функціональну сутність, чи розглядається вона як визначення лінії та способів поведінки суб'єктів кримінального провадження механізми їх впливу і т.д. Поняття засобів криміналістичної тактики мають відповідати її найбільш загальним положенням, хоча й наповнюватися специфічним змістом. Це пов'язано із виконанням своєрідної діяльності (слідчої, детективної, прокурорської, адвокатської, експертної, судової та ін.) та функціональним спрямуванням діяльності її учасників. Тому саме поняття «засоби криміналістичної тактики» є комплексним та багатофункціональним, воно має збиральний характер і у своїй сутності являє собою оптимальну сукуп-

ність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів, які спрямовані на ефективне вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях.

На наш погляд, засоби криміналістичної тактики – це оптимальна сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені у тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, тактичних комбінаціях та операціях, що використовуються у своїй діяльності слідчим, детективом, прокурором, оперативним працівником, адвокатом, судею (судом) та спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях, з метою підвищення якості та результативності кримінального провадження та його оптимізації.

Важливим напрямком удосконалення положень криміналістичної тактики є розроблення системи засобів криміналістичної тактики. Як зазначає В. Ю. Шепітько, системність криміналістичної тактики простежується в її закономірних зв'язках, взаємообумовленості певних структурних елементів – тактичних прийомів, комбінацій (систем) чи тактичних операцій, механізмі їх реалізації. Сьогодні у криміналістичній тактиці існує маса дискусійних положень і концепцій, виникають псевдотеорії, пропонуються умоглядні конструкції [34, с. 3,5]. Досліджуючи означену проблематику, В. Ю. Шепітько та В. А. Журавель правильно акцентують увагу, що під системою тактичних засобів слід розуміти сукупність тактичних засобів (прийомів, рекомендацій) у різному їх сполученні, які вже містять у собі тактику слідчої дії та спрямовані на вирішення різноманітних завдань у ситуаціях, що виникають [36, с. 187]. Тому визначення основних напрямків удосконалення криміналістичної тактики має базуватися на уявленнях про систему засобів криміналістичної тактики, в якій різні засоби покликані відображати розвиток змісту її предмета і забезпечувати потреби правозастосовчої практики в сфері боротьби зі злочинністю і здійснення правосуддя, оптимізувати їх застосування.

У криміналістичній літературі існують різні підходи до визначення системи засобів криміналістичної тактики. Так, В. С. Кузмичов та Г. І. Прокопенко пропонують в системі засобів криміналістичної тактики розглядати такі компоненти: а) процесуальні (слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії); б) непроцесуальні (тактичний прийом, тактичне рішення, тактична комбінація та тактична операція) [2, с. 184]. Як вбачається, такий підхід є дискусійним та потребує додаткового обґрунтування. На наш погляд, передусім, помилковість такого поділу полягає в тому, що вказаними науковцями запропоновані до розгляду непроцесуальні засоби криміналістичної тактики не охоплюють усю систему можливих тактичних засобів, залишаючи поза увагою: тактичну рекомендацію; тактичну комбінацію; тактичну операцію та ін.

Крім цього, як вбачається, наш погляд, такий підхід викликає певне заперечення щодо віднесення зазначеними науковцями процесуальних дій, як вони вказують «слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії) слідчих (розшукових) дій» взагалі тактико-криміналістичних засобів. Очевидно, що усі наявні в криміналістиці і на практиці такі засоби (тактичні прийоми, тактичні рекомендації, тактичні комбінації, тактичні операції та інші реалізуються в межах проведення процесуальних дій (слідчої, судової, негласної слідчої (розшукової) дії та ін.). Виходячи із цього, самі процесуальні дії не можуть розглядатися як засоби криміналістичної тактики, оскільки тут мова може йти лише про тактику їх проведення та реалізації, яка і є різновидом засобів криміналістичної тактики.

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька [34], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація □ науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи (підсистема) тактичних прийомів □ упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); г) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [22, с. 133].

У процесі анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом □ 86 %; тактична рекомендація □ 61,4 %; системи (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) □ 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії □ 93,4 %; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) □ 56,6 % [31, с. 190-193]. Отримані дані дозволяють

зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії. У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації [22, с. 133]. Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є правильною і своєчасною. Такі висновки підтверджуються результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ, щодо їхньої думки про те, яким чином необхідно здійснювати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, організаційно-технічні й інші заходи, зокрема, 68,85% респондентів вказали на комплексний характер їх реалізації, 28,28% зазначили, що вони проводяться ізольовано, 2,85% – інше [32, с. 62]. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів являється актуальним і зумовленим потребами судово-слідчої практики.

З огляду на викладене, система засобів криміналістичної тактики засобів криміналістичної тактики включає: 1) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; 2) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; 3) тактична комбінація як система (підсистема) тактичних прийомів, упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації; 4) тактична операція як система процесуальних та непроцесуальних дій (заходів), яка спрямована на вирішення окремого (проміжного) тактичного завдання розслідування у відповідній слідчій або судовій ситуації; 5) тактика слідчої (розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; 6) тактика негласної слідчої (розшукової) дії; 7) тактика судової дії; 8) тактика взаємодії.

У системі засобів криміналістичної тактики, на наш погляд, необхідно виділяти і тактику взаємодії, яка являє собою діяльність слідчого (детектива) щодо налагодження зв'язку й узгоджених заходів із вирішення тактичних завдань розслідування зі службовими особами судових, правоохоронних та інших державних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами. Такий процес взаємодії здійснюється також між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження: потерпілим і його законним представником, підозрюваним (обвинуваченим), його представником і захисником, свідком, спеціалістом та експертом. Взаємодія може бути конструктивною, якщо процесуальні, професійні й особисті інтереси її учасників збігаються. Водночас, така взаємодія може мати й конфліктний характер, якщо її учасники мають протилежні, суттєво незбіжні процесуальні й особисті інтереси та завдання. Спостерігається й змішаний тип взаємодії в умовах, коли інтереси учасників збігаються частково. Залежно від умов взаємодії слідчий (детектив) обирає найбільш доцільні тактичні прийоми з налагодження співпраці, для усунення причин конфлікту та результативного встановлення сутності кримінально-релевантної події та її обставин [24, с. 246]. Тому виокремлення у системі засобів криміналістичної тактики такого нового напрямку як тактика взаємодії є логічним та обґрунтованим.

Висновки. Однією із визначальних тенденцій розвитку криміналістичної науки в умовах сьогодення є розроблення та формування ефективної та дієвої системи засобів, методів та технологій протидії викликам сучасній злочинності. Такий процес потребує активізації формування та реалізації тактичного потенціалу та інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності та результативності діяльності щодо розслідування та попередження злочинів, яке знаходиться у сфері завдань криміналістичної науки [35, с. 147]. У цьому плані важливим завданням подальшого розвитку криміналістики є удосконалення поняття та системи засобів криміналістичної тактики із огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Водночас, необхідно зазначити, що сьогодні у криміналістиці проблема сучасного розуміння засобів та системи криміналістичної тактики є дискусійною і недостатньо розробленою.

Відтак, у сучасних реаліях досить актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах діяльності, як правозастосовної, так і злочинної. Вочевидь, мова йде про застосування системно-структурного, діяльнісного, технологічного та інших підходів до вивчення перспектив та можливостей розширення меж застосування криміналістичних знань та засобів криміналістичної тактики в сучасних умовах. При цьому, не потрібно обмежуватися лише сферою досудового розслідування, як традиційно у багатьох криміналістичних джерелах це питання розглядається, що, на наш погляд, є не правильним, і сьогодні потребує уточнення, перегляду таких підходів, а також подальших наукових досліджень з цієї проблематики. Як вбачається, означені проблемні питання у значній мірі нерідко визначають перспективні інноваційні напрями криміналістичних досліджень у цій царині знань.

Список використаних джерел

1. Асташкина, Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие. Москва: Приор-издат, 2003. 112 с.
2. Баев О.Я. Избранные работы : в 2 т. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2011. 616 с.
3. Баев О.Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. Воронеж, 1977. 198 с.
4. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : лекция. Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. 62 с.
5. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика: Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
6. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика : навч. посіб.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ: Атіка, 2012. 496 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. 240 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва: Юристъ, 1997. 408 с.
9. Берназ П.В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 4. С. 49-53.
10. Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Іпринь: ВТФ «Перун», 2005. 1440 с.
12. Gross H. Gesammelte Kriminalistische Aufsätze. Leipzig: F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. VIII. 432 p.
13. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. Київ: Вища школа, 1984. 256 с.
14. Гришко І. К. Роль тактичних засобів розслідування у протидії злочинності // Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (29 квітня, 2020 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2020. С.11-15.
15. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. Москва: ЛексЭкст, 2002. 305 с.
16. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2009. № 2(57). С. 197-208.
17. Капустіна М. В. Забезпечення криміналістичне // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В.Ю. Шепітько (голова) та ін.: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави та права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С.284-285.
18. Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства: монография. Томск: Изд-во Томск. Ун-та, 2013. 164 с.
19. Князьков А. С. Классификации тактических приемов как «проблемное поле» криминалистической тактики. Вестник Томского государственного университета. 2012. №3 (5). С. 39-57.
20. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
21. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск № 57. С. 336–341.

22. Криміналістика: підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2008. 464 с.
23. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
24. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
25. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
26. Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 168 с.
27. Салтевский М. В. Средства криминалистической тактики (методологический аспект). *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 1998. Вип. 1. С. 148-159.
28. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекцій. За заг ред. В.І. Галана Київ: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.
29. Федоров Г. В., Григорович В. Л. Инновационные направления развития криминалистики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 272 с.
30. Чебуренков А. А. Основы теории расследования: монография. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 176 с.
31. Шевчук В. М. Роль тактичних засобів у протидії злочинності. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р.)*. Херсон, 2014. С. 190-193.
32. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монография. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
33. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування). *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р.* Харків, 2008. С. 172–174.
34. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монография. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
35. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г.К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С.147-150.
36. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. Питання боротьби зі злочинністю. Харків, 2009. Вип. 18. С. 187.
37. Якушин С. Ю. Тактические решения следователя и средства их реализации при расследовании преступлений: исходные положения частной криминалистической теории. *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2010. Т. 150, кн 5. С. 237-244.
38. Якушин С. Ю. Тактические задачи при расследовании преступлений: понятие и виды. *Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2010. Т. 152, кн 4. С. 204-205.

References

1. Astashkina, E.N., Marochkin, N.A., Mikhalechuk, A. E. & Reshetnikov, V.Y. (2003). *Rassledovanie prestuplenij. Kriminalisticheskie komplekxy. Navchalnij posibnik [Crimes Investigation. Criminalistic Complexes. Study Guide]*, 3. Moscow: Prior-izdat [in Russian].
2. Baev, O.Ya. (2011). *Izbrannye raboty [Selected works]*, 1-2, 216-236. Voronezh: Izdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
3. Baev, O.Ya. (1977). *Kriminalisticheskaya taktika i ugovolno-procesualnyj zakon [Forensic tactics and criminal procedure law]*, 18. Voronezh [in Russian].
4. Bahin, V.P. (1999). *Ponyatie, sushnost i sodержanie kriminalisticheskoy taktiki. Lekciya [Concept, essence and content of forensic tactics. Lecture]*, 17. Simferopol: Tavricheskij ekologicheskij institut [in Ukrainian].
5. Bilenchuk, P.D., Lisichenko, V.K., Klimentko, N.I. & others (2001). *Kriminalistika: Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]*. (2nd ed., rev.) Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Pryahin, Ye.V. (Eds.), Blaguta, R.I., Sibirna, R.I., Baranyak, V.M. & others. (2012). *Kriminalistika. Navchalnij posibnik [Criminalistics. Study Guide]*, 147-155). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

7. Belkin, R.S. (2001). *Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya. Zlobodnevnye voprosy rossijskoj kriminalistiki* [Criminalistics: problems of today. Topical issues of Russian criminalistic], 17, 68-91. Moscow: NORMA-INFRA-M [in Russian].
8. Belkin, R.S. (1997). *Kurs kriminalistiki T. 1: Obshaya teoriya kriminalistiki*. [Criminalistics course. Volume 1: General theory of criminalistic], 1-3, 275-277. Moscow: Yurist [in Russian].
9. Bernaz, P.V. (2015). Innovaciya – osnova kriminalistichnogo zabezpechennya diyalnosti z rozsliduvannya zlochiniv [Innovation – the basis of forensic support for crime investigation activities]. *Pivdenoukrayinskij pravnichij chasopis – South-Ukrainian Law Bulletin*, 4, 49-53. [in Ukrainian].
10. Vilgushinskij, M.J. (2011). *Taktika sudovogo slidstva v sistemi kriminalistiki : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09*. [Tactics of judicial investigation in the system of criminalistics: abstract of the dissertation of the candidate of legal Sciences: 12.00.09], 6-7. Kharkov [in Ukrainian].
11. Busel, V.T. (Eds.). (2005). *Velikij tлумachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], 329. Kyiv: Iprin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
12. Gross, H. (1902). *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze* [Collected Criminalistic Essays], I. VIII, 432. Leipzig: F. C. W. Vogel [in German].
13. Goncharenko, V.I. (1984). *Nauchno-tehnicheskie sredstva v sledstvennoj praktike* [Scientific and technical means in investigative practice], 7-10. Kyiv [in Ukrainian].
14. Grishko, I.K. (2020). *Rol taktichnih zasobiv rozsliduvannya u protidii zlochinnosti. Kriminalistichni ta psihologichni aspekti dosudovogo rozsliduvannya: materiali naukovopraktichnoyi internet-konferenciyi (29 kvitnya, 2020 r., m. Odesa)* [The role of tactical investigative tools in countering crime. Criminalistic and psychological aspects of preliminary investigation: materials of scientific and practical Internet conference (April 29, 2020, Odessa)], 13-14, 15. Odesa: ODUVS [in Ukrainian].
15. Golovin, A.Yu. & Yablokov, N.P. (Eds.). (2002). *Kriminalisticheskaya sistematika* [Forensic systematics], 215. Moscow: LeksEkst [in Russian].
16. Zhuravel, V.A. (2009). *Sistemy slidchih dij ta taktichni operaciyi v strukturi okremoyi kriminalistichnoyi metodiki rozsliduvannya zlochiniv* [Systems of investigative actions and tactical operations in the structure of a separate forensic methodology for investigating crimes]. *Visnik akademiyi pravovyh nauk Ukrainy – Bulletin of Academy of Law Sciences of Ukraine*, 2(57), 197-208 [in Ukrainian].
17. Kapustina, M.V. (2016, 2018). *Zabezpechennya kriminalistichne* [Forensic support]. *Velika ukrayinska yuridichna encyklopediya*, 1-20. Kharkiv : Pravo. Vol. 20: Kriminalistika, sudova ekspertiza, yuridichna psihologiya. (V.Yu. Shepitko (Ed.) and others.) : Nac. akad. prav. nauk Ukrayini; In-t derzhavi ta prava im. V.M. Koreckogo NAN Ukrayini; Nac. yurid. un-t im. Yaroslava Mudrogo, 284-285 [in Ukrainian].
18. Knyazkov, A.S. (2013). *Analiticheskie taktiko-kriminalisticheskie sredstva dosudebnogo proizvodstva: monografiya* [Analytical tactical and forensic means of pre-trial production: monograph], 9-14. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo Universiteta [in Russian].
19. Knyazkov, A.S. (2012). *Klassifikacii takticheskikh priemov kak «problemnoe pole» kriminalisticheskoy taktiki* [Classification of tactical techniques as a «problem field» of criminalistic tactics], *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University*, 3(5), 39-57. [in Russian].
20. Kogutich, I.I. (2008). *Kriminalistika. Kurs lekcii* [Criminalistics. Course of lectures], 297-298. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
21. Kogutich, I.I. (2013). *Tendenciya pristosuvannya kriminalistichnih znan u zdijnsnenni sudochinstva* [Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya yurydychna – Bulletin of Lviv University. A legal series*, 57, 336-341, 338- 339 [in Ukrainian].
22. Shepitko, V.Yu. (Eds.), Konovalova, V.O. & Zhuravel, V.A. and other. (2008). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook], 4-th ed., rev., 133. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
23. Pyaskovskii, V.V., Chornous, Yu.M., Ishenko, A.V. & Alyeksyeyev, O.O. and other (2015). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook], 288. Kyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
24. Tishenko, V.V. (Eds.). (2017). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook], 243-246. Odessa: Vidavnichij dim «Gelvetika» [in Ukrainian].
25. Kuzmichov, V.S. & Prokopenko, G.I. (2001). *Kriminalistika: navch. posibnik*. [Criminalistics. Textbook], 184. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
26. Lozovskii, D.N. (2010). *Metody rassledovaniya prestuplenij: monografiya* [Methods of crime investigation: monograph], 70. Moscow: Yurlitinform [in Russian].

27. Saltevkii, M.V. (1998). Sredstva kriminalisticheskoy taktiki (metodologicheskij aspekt) [Tools of criminalistic tactics (methodological aspect)]. *Visnik Luganskogo institutu vnutrishnih sprav MVS Ukrayiny – Bulletin of Luhansk Institute of Internal Affairs of MIA of Ukraine*, 1, 148-159 [in Ukrainian].
28. Udovenko, Zh.V. & Galan, V.I.(Eds.). (2016). *Kriminalistika Konspekt lekcij. [Criminalistics. Lecture notes]*, 133. Kyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
29. Fedorov, G.V. & Grigorovich, V.L. (2012). *Innovacionnye napravleniya razvitiya kriminalistiki: monografiya [Innovative directions of development of criminalistics: monograph]*, 7. Moscow: Yurlitinform [in Russian].
30. Cheburenkov, A.A. (2010). *Osnovy teorii rassledovaniya. Monografiya. [Fundamentals of investigation theory. Monograf]*. (Pp.59-68). Moscow: Yurlitinform [in Russian].
31. Shevchuk, V.M. (2014). Rol taktichnih zasobiv u protidiviyi zlochinnosti [The role of tactical means in countering crime]. *Pravova derzhava: istoriya, suchasnist ta perspektivi formuvannya v Ukrayini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhgorod, 28 lyut. – 1 berez. 2014) [Legal state: history, modernity and prospects of formation in Ukraine: materials of international science-practical Conf. (m. Uzhgorod, February 28-March 1, 2014)]*, 190-193. Kherson [in Ukrainian].
32. Shevchuk, V.M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistiki: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya [Tactical operations in criminology: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph]*. Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
33. Shepitko, V.Yu. (2008). *Zasobi kriminalistichnoyi taktiki v diyalnosti organiv dosudovogo slidstva (problemi efektyvnosti zastosuvannya). [Means of forensic tactics in the activities of pre-trial investigation bodies (problems of effectiveness of their use)]. Pravovi zasady pidvishennya efektyvnosti borotbi zi zlochinnistyu v Ukrayini : materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 [Legal basis for improving the effectiveness of crime control in Ukraine: proceedings of the scientific conference, may 15, 2008]*, 172-174, 174. Kharkov [in Ukrainian].
34. Shepitko, V.Yu. (2007). *Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya [Criminalistic tactics (system-structural analysis): monograph]*, 3. Kharkov: Kharkov legal [in Ukrainian].
35. Shepitko, V.Yu. (2019). *Innovaciyi v kriminalistiki yak vidzermalennya rozvitku nauki [Innovations in criminology as a reflection of the development of science]. Innovacijni metody ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistiki, sudovij ekspertizi ta yuridichnij praktici : materialy mizhnar. «kruglogo stolu» (Kharkov, 12 grud. 2019) [Innovative methods and digital technologies in criminology, forensic expertise and legal practice: materials of the international «round table» (Kharkov, December 12, 2019)]*. NDI vivchennya problem zlochinnosti imeni akademika V.V. Stashisa NAPrN Ukrayini, 147-150). Kharkov: Pravo [in Ukrainian].
36. Shepitko, V.Yu. & Zhuravel, V.A. (2009). *Organizacijno-taktichni zasobi: ponyattya ta znachennya [Organizational and tactical tools: concept and meaning]. Pitannya borotbi zi zlochinnistyu – Questions of the the fight against crime*, 18, 187. Kharkov [in Ukrainian].
37. Yakushin, S.Yu. (2010a). *Takticheskie resheniya sledovatelya i sredstva ih realizacii pri rassledovanii prestuplenij: ishodnye polozheniya chastnoj kriminalisticheskoy teorii [Tactical decisions of the investigator and means of their implementation in the investigation of crimes: starting points of private criminalistic theory]. Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki [Scientific notes of Kazan University. Series of Humanitarian Sciences]*, 150 (5), 237-244 [in Russian].
38. Yakushin, S.Yu. (2010b). *Takticheskie zadachi pri rassledovanii prestuplenij: ponyatie i vidy [Tactical tasks in the investigation of crimes: the concept and types]. Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki – Scientific notes of Kazan University. Series of Humanitarian Sciences]*, 152 (4), 204-205 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2020.